

Авраменко О.О.,

викладач кафедри кримінального права
та кримінології Львівського інституту
внутрішніх справ при Національній
академії внутрішніх справ України

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБІВСТВА, ВЧИНЕНГО ОДНОЧАСНО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ТА У СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за різні види злочинів, які пов’язані з умисним заподіянням смерті людини. У розділі другому Особливої частини Кримінального кодексу України (далі КК), вбивства передбачені у п’ятьох статтях. У ч.2 ст.115 КК України встановлено 13 пунктів, які містять обставини, що обтяжують умисне вбивство. Три статті закріплюють привілейовані види умисних вбивств, а саме: ст.116 КК України “Умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання”, ст.117 КК України “Умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини”, ст.118 КК України “Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця”.

Такий стан законодавства обумовлений реалізацією мети максимальної диференціації відповідальності за вказані діяння безпосередньо у кримінальному законі. Крім того, таке становище передбачає необхідність врахувати наявність певного стану особи при вчиненні злочину та інших обставин, при яких його було вчинено.

Диференціація кримінальної відповідальності тягне за собою наявність декількох кримінально правових норм, під ознаки яких може підпадати вчинений злочин. Це в свою чергу обумовлює певні проблеми при кваліфікації таких посягань.

Піднятому у статті питанню в науковій літературі безпосередньо уваги приділено не було. Хоча стверджувати про повну відсутність з цього приводу підстав немає. Частково ці питання розглядалися відомими вченими, як Ю.В. Баулін, В.В. Стапіс, С.А. Таракухін, В.І. Ткаченко та інші.

У теорії кримінального права та судовій практиці неоднозначно вирішується питання кваліфікації умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання та при перевищенні меж необхідної оборони, що вчинені одночасно.

Зокрема, в одних випадках вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, коли особа одночасно перебувала в стані сильного душевного хвилювання, суди кваліфікують діяння як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони за ст.118 КК України, а не за ст.116 КК України як умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

В інших випадках, за наявності таких самих ознак, вчинене кваліфікують як вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Наведене можна проілюструвати такими двома типовими прикладами.

Так, Рівненський міський місцевий суд визнав наявність вбивства при перевищенні меж необхідної оборони у діях Ф. Між Ф. та її чоловіком виник конфлікт, під час якого останній, перебуваючи у стані алкогольного сп’яніння, наносив Ф. удари фрагментом металевої труби. Ф., захищаючись від суспільно небезпечного посягання, вихопила з руки чоловіка фрагмент металевої труби і нанесла ним п’ятнадцять ударів по голові. Внаслідок отриманих тілесних ушкоджень чоловік помер. Згідно з висновком амбулаторної комплексної судової психолого-психіатричної

експертизи Ф. під час інкrimінованого злочину могла перебувати в стані фізіологічного афекту, що могло істотно вплинути на її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними.¹

Натомість Личаківським місцевим судом м. Львова була визнана винною та засуджена М. за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання Ц. В процесі сварки між М. та Ц., який, будучи в нетверезому стані, безпричинно затіяв сварку, побив її, спричинив їй легкі тілесні ушкодження, ображав її нецензурними словами, принижував честь та гідність, що спричинило сильне душевне хвилювання у М., остання нанесла Ц. один удар кухонним ножем в ділянку життєво важливих органів, що призвело до настання смерті.²

Як свідчить аналіз матеріалів цих кримінальних справ, винні особи і у тому і у іншому випадках одночасно перебували в стані сильного душевного хвилювання та діяли з перевищеним меж необхідної оборони. Проте суди кваліфікували таку поведінку по-різному. Очевидно, що така ситуація при правозастосуванні є неприпустимою.

Виникає питання, у зв'язку з чим можливий такий збіг ознак двох самостійних кримінально-правових норм? Та як застосовувати закон у таких ситуаціях?

Відповідаючи на перше питання, доцільним видається відзначити таке: стан сильного душевного хвилювання та стан необхідної оборони можуть бути викликані однією умовою – протизаконне насильство з боку потерпілого. У ст.116 КК України така ознака прямо вказана у диспозиції. Для складу злочину, передбаченого ст.118 КК України, ця ознака може бути формою суспільно небезпечного посягання, яке викликало стан необхідної оборони. Наведені стани не виключають один одного.

Говорячи про стан сильного душевного хвилювання, законодавець не розкриває його суті, а без цього неможливо правильно визначити юридичну природу складу злочину.

Поняття стан сильного душевного хвилювання вживається в кримінальному праві як юридичний термінологічний зворот, який ототожнюється з психологічним поняттям афекту.

Одні вчені, говорячи про сильне душевне хвилювання, мають на увазі лише фізіологічний афект і вважають зазначений стан не хворобливим.³ Інші, характеризуючи стан сильного душевного хвилювання, розуміють теж фізіологічний афект, але одночасно мають на увазі й просто афект, його вид: (гнів, страх), наводять приклади із судової практики, в яких під впливом цих афектів вчинялися злочини.⁴ Ототожнення стану сильного душевного хвилювання та афекту, на нашу думку, не є правильним, оскільки не кожний афект визнається станом сильного душевного хвилювання.

Щодо сутності афекту, то його поняття визначається таким чином. Афект – (лат. *affectus* – душевне хвилювання, пристрасть) – психічний стан, ознакою якого є домінування певної емоції, що обумовлює особливості сприймання подразників і характер дій особи. Таким чином, афект є одним із видів емоційних реакцій, а емоція є складовою частиною афекту.

Афект поділяють на патологічний та фізіологічний. Афект патологічний – короткочасний хворобливий розлад психіки, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів. Виявляється у глибокому затмаренні свідомості, бурхливому руховому збудженні і діях, спрямованих проти подразника. Афект фізіологічний – короткочасний хворобливий розлад психічної діяльності

¹ Вирок Рівненського міського місцевого суду у кримінальній справі № 1 – 553// Архів Рівненського міського місцевого суду за 2002 р.

² Вирок Личаківського міського суду м. Львова у кримінальній справі №1 – 198 // Архів Личаківського міського суду м. Львова за 2002 р.

³ Стасіш В.В., Бажанов М.Й. Преступление против личности в УК УССР и судебной практике. – Харків, 1981. – С. 51.

⁴ Ткаченко Т. Ответственность за преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта // Законность. – 1996. – № 7. – С. 31-33.

непсихічного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів. Такий вид афекту виникає внаслідок вияву емоцій гніву, страху тощо і характеризується звуженням свідомості, руховим збудженням і діями, спрямованими на знищення подразника. Афект фізіологічний відрізняється від афекту патологічного за принципом дихотомії: осудний – неосудний. Тому фізіологічний афект визнається одним з компонентів сильного душевного хвилювання, оскільки відрізняється від нехворобливих афективних реакцій дезорганізацією свідомості, що позначається на ступені вини. Кримінальна відповідальність за афективне правопорушення обумовлена, з одного боку, принциповою здатністю особи усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, а з другого – визнанням того, що ця здатність певною мірою обмежена розладами сприйняття, мислення та волі.⁵

Поняття ж необхідної оборони визначено законодавцем в ч. 1 ст. 36 КК і є конституційним правом кожної особи, що закріплено в ч. 3 ст. 27 Конституції України.

Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Відповідь на друге питання ми знаходимо у абзаці 1 п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.06.1991р. №4 “Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань”, в якому відзначалося, що дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, належить кваліфікувати за ст. 97, тобто за більш м’якою нормою, а не за ст. 95 КК України 1960р.

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002р. № 1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону” у п. 12 наведену вище постанову від 1991р. визнала такою, що втратила чинність. Проте відповідного положення щодо кваліфікації вбивств за такої ситуації чинна постанова не містить.

Відсутнє відповідне положення і у постанові Пленуму Верховного суду України від 07.02.2003р. №2 “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи”.

З наведених вище положень можна зробити два висновки:

1. Правило кваліфікації вбивства за вказаних обставин було упущено Пленумом Верховного Суду України і кваліфікувати вчинене слід, користуючись таким самим правилом, яке було відзначено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 28.06.1991р. № 4.

2. Пленум Верховного Суду України, враховуючи положення ч. 4 ст. 36 КК України 2001р. вважає, що вбивство, вчинене одночасно в стані необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання, в усіх випадках виключає кримінальну відповідальність.

І дійсно, суди, як правило, кваліфікують злочинне діяння за нормою, яка передбачає менш суворе покарання у санкції статті. В.В.Стахис пояснює це тим, що законодавець вважає умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони менш небезпечним злочином, ніж умисне, вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання.⁶

Зі змісту ст. 12 КК України випливає, що саме санкція статті є виразом суспільної небезпеки злочину, тобто при визначенні співвідношення тяжкості злочинів необхідно враховувати розмір одного основного виду покарання.

⁵ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т.1: А-Г. С. 169 – 170.

⁶ Стакис В.В. Ответственность за умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения.// Проблемы социалистической законности. – Вып. 1. – Х. , 1976. – С. 91–92.

Санкція умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років, а санкція умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони – позбавлення волі до 2 років. Отже, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони є менш тяжким злочином, ніж умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, і наведені вище випадки необхідно було б кваліфікувати лише за ст.118 КК України.

При кримінально правовій оцінці ситуації збігу стану сильного душевного хвилювання та необхідної оборони виникає й інше питання, яке практично не вирішується ні у теорії кримінального права, ні у практиці застосування кримінального закону.

Ч.4 ст.36 КК України передбачає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

Тобто стан сильного душевного хвилювання в такому випадку є умовою, що виключає злочинність діяння при необхідній обороні.

Проте стан сильного душевного хвилювання виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення вбивства у стані необхідної оборони лише за умови, якщо сильне душевне хвилювання виключило здатність особи оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту. Однак, відається, на практиці можливі випадки, коли стан сильного душевного хвилювання не виключає такої здатності.

При розгляді конкретних кримінальних справ іноді буває важко розмежувати стан сильного душевного хвилювання та необхідну оборону, тому що вони мають багато спільних ознак і дуже часто особа, яка перебуває в стані необхідної оборони, одночасно перебуває в стані сильного душевного хвилювання.

П.3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.02р. № 1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону” зазначає, що суспільно небезпечне посягання на законні права, інтереси, життя і здоров’я людини, суспільні інтереси чи інтереси держави може викликати в особи, яка захищається, сильне душевне хвилювання. Якщо в такому стані вона не могла оцінювати відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту, її дії слід розрізнювати як необхідну оборону.

Виділяючи стан сильного душевного хвилювання як ознаку, що за певних обставин пом’якшує відповідальність за умисний злочин, законодавець виходить з психічного стану особи, який певною мірою обмежує здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Насильство зі сторони посягаючого може викликати особливий, афективний стан особи, під час якого вона може вчинити вбивство, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання. Такі дії мають схожість з обороняючими.

Для розмежування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, та умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони необхідно враховувати мотивацію суб’єкта.

На відміну від стану сильного душевного хвилювання, мотив при необхідній обороні характеризується наміром захистити свої законні інтереси, інтереси держави, суспільства або іншої особи шляхом заподіяння шкоди посягаючому.

На відмінність від перевищенні меж необхідної оборони вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, характеризується тим, що протиправні дії потерпілого не являють настільки значної суспільної небезпеки, як це має місце при необхідній обороні та її перевищенні.

При наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом являється гнів, що породжує прагнення спричинити шкоду посягаючому. В результаті емоційної напруженості та збудженості суб’єкт втрачає контроль над своїми діяннями.

Перевищення меж необхідної оборони також супроводжується хвилюванням особи, що обороняється, однак це хвилювання не перешкоджає основній меті – відбити напад, захистити себе від посягання.⁷

Враховуючи наведене вище, вважаємо за доцільне, зберегти загальнообов'язковість правила про кваліфікацію вбивства, вчиненого одночасно за наявності необхідної оборони з перевищеннем її меж та стану сильного душевного хвилювання, та з цією метою внести зміни у відповідні постанови Пленуму Верховного Суду України такого змісту:

– абзац 1 п.3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002р.№1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону” доповнити після слова хвилювання таким реченням: “ У таких випадках суди зобов’язані встановити здатність особи оцінити відповідність заподіюваної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.”

– постанову Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002р.№1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону” абзац 2 п.3 викласти в такий редакції: “Дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, належить кваліфікувати за ст. 118, тобто за більш м’якою нормою, а не за ст.116 КК України. Абзац 2 п.3 цієї постанови в редакції від 26.04.2002р. вважати абзацом 3 п.3.”

–п.24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003р. № 2 “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я” доповнити абзацом 2 такого змісту: “Дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але не виключало здатність особи оцінити відповідність заподіюваної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту, належить кваліфікувати за ст.118, тобто за більш м’якою нормою, а не за ст.116 КК України”.

Література

1. Вирок Личаківського місцевого суду м. Львова у кримінальній справі №1 – 198 // Архів Личаківського місцевого суду м. Львова за 2002 р.
2. Вирок Рівненського міського місцевого суду у кримінальній справі № 1- 553// Архів Рівненського міського місцевого суду за 2002 р.
3. Ставис В.В. *Ответственность за умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения// Проблемы социалистической законности. Вып. 1. – X. , 1976. – С. 91-92.*
4. Ставис В.В., Бажанов М.Й. *Преступление против личности в УК УССР и судебной практике. – Харьков, 1981. – 216 с.*
5. Тараорухин С.А. *Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. – К.: Юринком, 1995. – С. 167-168.*
6. Ткаченко Т. *Ответственность за преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта // Законность. – 1996. – № 7. – С.31 – 33.*
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемищченко (відп.ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т.1: А-Г.672с..

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та кримінології Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України (протокол № 4 від 11 листопада 2003 р.)

⁷ Тараорухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. – К.: Юринком, 1995. – С. 167 – 168.